

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/1—2

БЕОГРАД
1981.

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

1.

Како помирити прописане скраћенице за мере и интегритет азбука, писама?

То је једно у низу питања или проблема које изазива ступање на снагу закона о мерним јединицама. Прописане скраћенице су ванјезичког или надјезичког типа, и оне су обавезни (и логични) део формула, табела, стручних ознака и других видова употребе ван живе реченице, ван слободног текста. Оне се могу уклапати и у текст, али је то без знатнијих тешкоћа изводљиво само кад су у питању латиничка национална писма, док уклапање у писма каква су ћирилично, грчко, арапско и др. постаје доста неподесно и нарушава лик и целовитост писма.

Да се то избегне, стоји нам пре свега на располагању могућност употребе пуне, нескраћене речи, нпр. „претрчао је 42 километра“ (уместо „42 km“), „угаљ од 15 000 килоцула по килограму“ (уместо „15 000 kJ/kg“) итд.

Легалан је и корак даље: као што се све речи могу слободно скраћивати ако је то практично и ако је у складу са обичајима језичке културе, тако не морамо исписивати ни целу реч *километар*, *килограм*, *декаграм* итд., него је можемо (у реченици, у слободном тексту) на погодан начин скратити, не мењајући азбуку. Једнако као што пишемо *старосл.* или *стсл.* уместо „старословенски“, *сх.* уместо „српскохрватки“, *г.* уместо „година“ — имамо право да напишемо *км*, *кг*, *дкг*. (уместо званичних интернационалних скраћеница *km*, *kg*, *dag*). Другим речима, никакав прекршај није направила нпр. Политика од 20. II 1981. г. пишући о скоку увис од „189 см“, трци на „50 м“ и сл. и на тај начин избегавајући нарушавање лика писма и компликовање штампе. Ако, због честе употребе, буде угодно скраћивати и речи „килоцул“, „мегацул“, „килопаскал“ и др., у слободном ћириличком тексту логично ће се наметнути скраћенице типа *кц.*, *мц.* или *мц.* и сл. Аналогне могућности има и слободни латинички текст,

у који се такође слабо уклапају званичне скраћенице типа *kJ, dan, dag* — зато што својим уобличењем одударају од нормалних правописних скраћеница. Нужну ограду за овај одговор дајем уз наредно питање.

2.

Центиметар или сантиметар?

Одговор је: *центиметар* и *сантиметар*. Питања типа *кирургија* или *хирургија*, *кроника* или *хроника*, *дуљина* или *дужина*, *трокут* или *троугао* итд. не решавају се законом и правном нормом него правописом и језичком нормом. (Уз ово напомена да и језичка нормативна решења могу добијати ранг прописа кад постоје овлашћене стручне службе, али како тога сад немамо, све што говоримо о норми није пропис, него лична стручна оцена.) Како је на великом делу нашег језичког простора обичније говорити *сантиметар* (под утицајем франц. изговора) него *центиметар* (уобичајени изговор латинизама), онда ће се и у слободном скраћивању примењивати скраћеница *см*, док ћемо као званичну скраћеницу и стручни симбол употребљавати, као и досад, само скраћеницу *ст*.

Оба досад дата одговора полазе од логике наше језичке културе, али колико су они сагласни са чланом 11. Закона („Мерне јединице морају се употребљавати у јавном саобраћају под називима и скраћеним ознакама који су одређени овим законом“), лингвисти могу само необавезно оцењивати, а меродавно ће бити оно што одлуче службе овлашћене за примену санкција које предвиђа Закон о мерним јединицама и мерилима. Треба се надати да се бар пука транслитерација скраћеница из писма у писмо неће сматрати прекршајем.

Има, међутим, забуна које не проистичу из текста закона него из различитог сналажења у његовој примени, па ћемо и о томе речи неколико речи.

3.

„*Висока је 168 см. а има масу око 60 кг.*“

То је написала Политика од 20. II 1981. г. о једној спортисткињи, а у једној телевизијској емисији поменуто је и *цулична храна*; биће у шали, што је и разумљиво, јер је такве ствари доиста тешко озбиљно изговарати.

Питање је — не: је ли добро такво изражавање (јер је ваља свакоме јасно да није), него: обавезује ли нас на то закон о мерним јединицама. — Не обавезује.

Наиме, закон о мерним јединицама нигде не помиње *тежину*, као што — уосталом — нигде не помиње ни *висину*. Он, истина, говори о килограму, праumu, тони итд. као о јединицама за масу, а слично и о метру, милиметру итд. као о јединицама за дужину. И исто као што није морао рећи да спортисткиња „има дужину 168 сантиметара“ него: *висока је* (могао је рећи и: *има висину*), спортски новинар је могао рећи и: *тешка је* (или: *има тежину*) *60 килограма*.

Реч *тежина* није истоветног значења са *маса* (није ни *висина* са *дужина*), она је вишезначна, али је у нашем језику њено главно и најчешће значење управо *маса*, мера тела која показује колико је материје, твари, градива у њему, од чега зависи његове физичке (инерциона и правитациона својства), употребне и др. одлике.¹ Закон се, срећом, није упуштао у регулационе значења те врло комплексне речи, која је у центру једног веома важног лексичког система (*тежина-тежак-тежи-отежати-претежак...*, а онда и *тешкоћа*, *лак-лакоћа-олакшати*, *олакшица* итд.).

Забуну, међутим, изазивају они који настоје да сузе појам *тежина* на само једну његову компоненту, као у општој енциклопедији Лексикографског завода: „ТЕЖИНА, сила којом на неко тијело дјелује поље силе теже“. Сигурно је да је за стручне потребе *нужан* термин и овако одређеног значења, али је погрешно то решавати одузимајући језику једну реч богатог значења и уткану у сложен сплет речи и њихових веза. Уместо тога, за потребе стручне терминологије треба или допунски прецизирати ту реч (нпр. „тежина као сила“), или прибегћи туђици (нпр.

¹ *Маса* се у неким стручним приручницима (нпр. општој енциклопедији ЛЗ) дефинише као *количина материје у неком телу*, и то добро упућује на појам под условом да побемо од општејезичких значења речи „количина“ и „материја“. Међутим, термин *количина материје* употребљава се у поменутом закону у једном уже примењеном смислу и значи само број елементарних јединки, а како су оне различите масе (атоми, молекули и др.), онда иста „количина материје“ (према Закону) у два тела не значи никако исту масу (одн. у традиционалном изражавању исту тежину). Из стручних приручника можемо видети да маса неког тела у првом реду зависи од броја нуклона (протона и неутрона), а онда и од тога у каква су атомска језгра спојени и др. Према томе, кад у *маси* видимо *количину*, то је оно опште значење речи „количина“ кад имамо на уму нпр. колико се жице може исковати од неке количине гвожђа, колико се јела може засолити од одређене количине соли итд. — Све ово може изгледати као непотребно упитање језиколоваца у питања изван своје струке, али — како су у питању речи и њихова значења — лингвисти их не могу заобићи, а нарочито су лексикографи принуђени не само да оперишу оваквим речима него и да их обрађују и дефинишу.

„правитет“, као што је тужица и „маса“), или направити одн. оживети какву домаћу кованицу — али оставити општем језику његову реч. Језику су потребне речи неодређенијег значења, као *крупан* (*крупноћа*), *велик*, *сићушан* — и *тежак*. Без вештачких интервенција, реч *тежина* би се по свој прилици све више концентрисала око значења „маса“ (под упицајем мерних јединица масе — килограм, прам итд.), постајући по свом главном значењу домаћи синоним тужице „маса“; а није никакав недостатак (него предност) стручне терминологије кад поред интернационалног термина постоји и његова домаћа замена.

Што се тиче речи „*цуличан*“, она остаје шала и досетка док је не дохвате они који као да једва чекају прилику да учесу још нешто извештачено у свакодневни израз. Избацујући јединицу „калорија“, закон се није упуштао у придеве, и као што се за јело може (и даље) говорити да је *хранљиво*, може и да је *калорично*; само хранљивост или калоричност нпр. јајета нећемо мерити са 74 калорије него са 310 000 цула или 310 килоцула, јер нас закон на ово већ обавезује без обзира на то сметају ли нам тако високи бројеви.

4.

Али овде већ долазимо до стварних (и узалудних) питања и међународним и националним пројектантима језичких решења у овом систему — колико је нови систем мера и њихових термина домишљен и дорађен у погледу уклопљивости у језик и погодног функционисања у њему; као:

да ли су се могла наћи за језике погоднија имена мера него што су „*њути*“ (са вокалним *и*), „*длу*“ (са сугласником *ц*, који није својствен неким важним европским језицима и чији симбол „*J*“ само у енглеском асоцира исправно читање) и сл.; тј. да ли је споменике знаменитим физичарима било упутније подизати по трговима и предворјима школа него у живом ткиву језика и таквих свакодневних речи као што су основне мерне јединице?

Ово, наравно, нису питања о оправданости суштине корака: је ли оправдано увести кохерентне мерне јединице и да ли систем треба да се заснива на јединицама метар-килограм-секунда; не сумњамо да су стручњаци који су утврђивали овај систем били квалификовани да то оцене. Питања су чисто језичка, лингвистичка, а у тим оквирима и питање стручне квалификованости; нпр. да ли су имали нужно лингвистичко знање за такве језичке финесе као што су суђење између термина *капацитет* и *капацитивност*, и која их је то лингвистичка анализа навела да се определе за овај други?

Али, да се вратимо са ових питања без одговора на оно што тражи наслов рубрике.

5.

Да ли је исправно: „... додељује ову диплому Васић Божићу“ или: „додељује ову диплому Васићу Божићу“? — пита нас Виден Јовановић, учитељ из Ниша.

Биће нешто боље „Васићу Божићу“ него „Васић Божићу“ (јер се мање удаљава од народне основе нашег језика), али је сигурно најбоље: *додељује ову диплому Божићу Васићу*. То је природни ред делова личног имена у нашем језику, од којег је оправдано одступати углавном само у списковима, нарочито ако се имена ребају по азбучном реду.

6.

Да ли предлог „за“ треба употребити у оваквим случајевима: „Производња је за последње тромесечје порасла за 5 одсто“ — или је боље (можда чак и обавезно) „... порасла 5 одсто“?

Такође нисмо сигурни кад пишемо „СР Србија ван покрајина“ (како стоји у Уставу), или „СР Србија без покрајина“ (како у последње време преовладава у средствима информисања).

Питања је поставила редакција „Привредног прегледа“.

1. Нема ничега неправилнога у употреби предлога за у обртима типа „за 5 одсто“, „за 5 процената“, „за 5%“. Таква је употреба слична оној коју смо регистровали у петом тому „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“ (Речника САНУ) под предлогом за, као значење 16д (напомена о плеонастичности која је на том месту дата односи се углавном на последњи тамо дати пример, а он је друкчији од оних о којима нас питате). Није неправилно ни изостављање предлога.

2. Нема ничега језички неправилног ни у изразу „Србија ван покрајина“ ни у „Србија без покрајина“, иако ни један ни други нису нарочито подесни за употребу због глаомазности. Ипак је нешто логичнији израз Србија без покрајина (него ван), зато што се са ван радије изузима централни или основни део, а са без неки просторно даљи или мање интегрални. Рекло би се нпр.:

Београд без Новог Београда и Карабурме, али:

Београд ван старијег дела града, Београдско подручје ван града и сл.

— Тако да се може добити утисак на основу израза „Србија ван покрајина“ да су покрајине нешто централно а остала Ср-

бија нешто допуњско. То су ипак само асоцијативне могућности а не обавезно значење предлога.

7.

Молимо Вас да за потребе телевизијске емисије „Недељом по подне“ објасните фразу „да заживи подруштвљавање стваралаштва“.

Глагол *заживети* није обичан у нашем језику, него спада у оне речи које се могу понекад употребити у сликовитијем изражавању; у том смислу га је једном употребио и Александар Белић (1947. године): „Тада је Вукова реформа заживела својим правим ... животом“, па је ушао и у Речник САНУ. Значење му је: *почети живети, ући у живот*.

Глаголи *подруштвити*, *п одруштвљавати* и њихове изведенице нису неправилне творбе, и са њиховом употребом се сагласио већ предратни „Наш језик“ (1937. године), допуштајући и варијанту *подруштвени*. Она у пракси није прихваћена, али за *подруштвити* и изведенице има у траћи Речника САНУ више потврда, нарочито у преводима дела Маркса, Енгелса и Лењина („подруштвљење рада“, „подруштвљена средства за производњу“, „нагло се подруштвљава и процес техничких изума“). У савременој економској и друштвеној терминологији то је неизбежан глагол, иако он по својој склопу (напомиљаност сугласника) није у најбољем складу са природом нашег језика; осећајући то, Р. Чолаковић га је на једном месту употребио под наводницима.

И један и други глагол (*заживети* и *подруштвити*) спадају у оне речи у чијој употреби треба одржати меру, не узимајући их без праве потребе. Фраза коју наводите свакако је пример лоше стилизације. Истрљута из контекста она се не може поуздано објаснити али је аутор вероватно мислио да стваралаштво треба да добије друштвени карактер или да буде у контроли друштва.

Право питање није шта значе такве гомилице речи него шта доводи до њих, до тога да све више треплаваљују јавну реч. Узроци нису лингвистички него социолошки, а лингвистичке су само последице, цена коју језик плаћа срнући све брже у отуђеност и извештаченост. Наш језик у томе није никакав изузетак, али смо прилично изузетни по томе колико се мало трудимо да се одупремо ономе што га квари и раслојава.

М. Пешикан